

УДК 821.161.2-3.09

Олександра ЦЕПА

м. Кропивницький

tsepaov@shtorm.com

СПЕЦИФІКА ВНУТРІШНІХ КОЛІЗІЙ ПЕРСОНАЖА В НОВЕЛІ «ГАЙДАМАКА» ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

У статті увиразнено акценти дослідників стосовно творчої постаті Валер'яна Підмогильного. Пояснено необхідність звернення до інтелектуальної прози колоритного письменника. Висвітлено тематичні спектри та ракурси літературно-критичних рефлексій щодо малої прози В. Підмогильного загалом та новели «Гайдамака» зокрема. Обґрунтовано доцільність використання інструментарію актуальної у філологічній науці проблеми автора. Акцентовано на нюансах дослідження художньо втілених митцем в новелі «Гайдамака» аспектів індивідуального досвіду персонажа, деталей так званого «зовнішнього світу» твору. Систематизовано та узагальнено інформацію стосовно внутрішніх колізій Олеся Привадного. Виокремлено і охарактеризовано зумовлені певними життєвими обставинами три своєрідні етапи внутрішніх доленосних переживань персонажа.

Ключові слова: проблема автора, внутрішні колізії, індивідуальний досвід, психічні стани, відчуття.

Інтелектуальність та інтелігентність є ключовими акцентами дослідників стосовно творчої постаті Валер'яна Підмогильного. Такий ракурс бачення митця зумовлений неординарністю його художнього світу, що крізь призму національних і європейських традицій увиразнює одвічні людські запити. Намагання розкодувати зашифровані в інтелектуальній прозі «секрети» людської психології в різноманітних перипетіях актуалізують звернення до творчості колоритного письменника, колись так майстерно ігнорованого в ідеологічно правильному літературознавстві. В окресленому ракурсі варто уваги дослідника може бути психологічно-філософська палітра новели «Гайдамака», надрукованої 1920 року В. Підмогильним у першій збірці під назвою «Твори, Том 1».

Мала проза В. Підмогильного загалом та новела «Гайдамака» зокрема розглядаються сучасними дослідниками в контексті жанрово-стильової своєрідності (Колп В. [2], Костенко Х. [3], Калініченко О. [1], Шевчук В. [9] та ін.), ідейно-естетичних і психологічних параметрів, традиційності і новаторства, актуальних проблем поетики художнього тексту [7], форм вираження морально-етичних принципів автора (Сиротенко В. [5]), методики аналізу (Скорина Л. [6]) тощо.

Зважаючи на тематичні спектри та ракурси літературно-критичних рефлексій стосовно новели «Гайдамака», уважаємо за доцільне дослідити виражену в ній специфіку внутрішніх колізій персонажа, використовуючи відповідний інструментарій концепції, розробленої на-

ми в контексті актуальної у філології проблеми автора (Див. детальніше: [8, 8–78]). Такий підхід сприятиме належній систематизації та узагальненню художньо втіленого митцем індивідуального досвіду персонажа (аспектів самоображень, самооцінок та самоочікувань), а також окресленню деталей оприявленого в цьому контексті так званого «зовнішнього світу» твору.

Композиційні особливості новели «Гайдамака» чітко увиразнюють основний авторський задум – утілити трагічність світосприймання ще не сформованої особистості на фоні соціальних катаклізмів доби. Саме тому основна увага письменника зосереджена на осмисленні екзистенційних переживань гімназиста Олеся Привадного. Функція ж зовнішнього конфлікту новели – протистояння гайдамак і червоноармійців – загострити вже наявні та спровокувати нові амбівалентні стани трагічно дезорієнтованої людини.

На нашу думку, внутрішні колізії Олеся Привадного містять три своєрідні етапи, пов'язані з відповідними життєвими обставинами, в яких персонажу доводиться робити певний доленосний вибір.

Перший етап – душевні митарства «учня сьомого класу К-ської гімназії» [4, 207], зумовлені неприйняттям свого тіла, відчуттями непотрібності й самотності, нікчемності власного життя.

Зацикленість на фізичних недоліках («безсиле тіло», «худорлявість», [4, 208], «жовта шкіра» [4, 209], обличчя, що «здавалось ... плямою, одноманітною, невиразною й рівною» [4, 210] тощо) стає причиною хронічного внутрішнього дискомфорту хлопця: «...він сумував іноді довго

й болісно, іноді плакав і проклинав усе на світі вродливе й чудове» [4, 208]; дивився на себе «з ненавистю й презирством» [4, 209], «стискував кулаки, сварився довго й зосереджено, вкладаючи в цей жест всі свої сили, й шепотів придушено: – У, проклятий, проклятий» [4, 210]. Концентрація подібних психічних станів продукувала усвідомлення власної меншовартості, непотрібності (його життя «здавалось йому маленьким, нікчемним і тонким, як він сам» [4, 208]), загострювала трагічне відчуття самотності. Свідченням запущеного механізму саморуйнування особистості стає тотальне розчарування в житті, відчуття безвихідності ситуації («Бог, до котрого звертався він з гарячими молитвами, не допомагав йому й тільки мовчки дивився з величного темного образу. Він хотів проклясти й Бога, але не повернувся язик» [4, 208]), думки про самогубство, а відтак і намір «полізти туди, де вбивають» [4, 211].

Із приходом Олесь до гайдамак розпочинається так званий «другий етап» його внутрішніх сум'ять, серед яких удається розгледіти і нову гаму суперечливих емоцій, і вже описані нами вище депресивні відчуття.

На якусь мить незвичні обставини життя відволікли його від тривожного зациклення на власній недолугості, натомість спровокувавши цілком органічні для такої ситуації почуття жалю і смутку за рідними місцями, батьками. Щоправда, борячись із власною «слабодушністю» [4, 211] (такою ж ненависною, як і фізичною «слабосилістю» [4, 208]), хлопець притлумлює в собі прохання переказати через Василя вісточку для батьків, яких «він любив» [4, 209], котрі «його дуже люблять і зараз помирають від туги» [4, 211]. Очевидним є те, що на цьому життєвому етапі батьківська турбота не змогла нейтралізувати чи хоча б звести до мінімуму природню для віку хлопця потребу самоствердження в середовищі однолітків. Не давали необхідного духовного опертя і молитви: «Молвився він довго й часто, але Бог не міг або не хотів йому допомогти» [4, 211].

Напружена атмосфера триденного відступу гайдамак спровокувала панічну тривогу, душевну порожнечу і розгубленість: «А в грудях скупчувалися важкі хмари, підступали до горла поволи й рішуче душили, лоскотали, але Олесь напруженням волі опанував себе й не плакав» [4, 211]. Однак стоїчні зусилля хлопця виявляються марними. Тепер, хоча і в інших умовах, Олесь знову відчуває власну непотрібність

і дику самотність: «Гайдамаки ставилися до нього з легеньким презирством. Вони майже не розмовляли з ним. Тільки один, подивившись на гарну смушеву шапку Олесь, запропонував йому мінятися. Олесь з радістю взяв його потерту, засмальцьовану шапку й віддав свою. Він був радий зав'язати з ними які-небудь стосунки, але нічого не міг знайти спільного з цими похмурими людьми. Так само, як і в класі, тут він був непотрібний і самотній» [4, 213].

Утікаючи на фронт від власної слабосилості та недолугості, хлопець інтуїтивно тягнеться до всього сильного й дієвого. Цим пояснюється його невдоволення і відступом, і поразками гайдамак, його жаль через те, що «не пішов до червоногвардійців», котрі «б'ються, грабують» [4, 212].

Зустріч із червоногвардійцями розпочне наступний етап внутрішніх колізій Олесь Привадного. Межові ситуації та пов'язані з ними контрастні афектні стани матимуть катарсисний вплив на психіку персонажа. Проілюструємо висловлене, увиразнивши послідовність відповідних дій та спровокованих ними суперечливих душевних порухів хлопця.

Раптове переможне оточення червоногвардійцями гайдамак не лише вщент зруйнувало бойовий запал Олесь, його тиху радість від отриманої невеличкої подряпини на руці, але й породило почуття «глибокого незадоволення» [4, 214] і ситуацією, і гайдамаками: «Запорожці!» – подумав з презирством Олесь» [4, 215].

Під час розправи над Дудником, котрий в останні хвилини свого життя кидає побратимам заклик не забувати ні його, ні Україну, Привадний наважується на запальну обіцянку-підтримку мужнього отамана гайдамак. Щоправда, уже під впливом загальної уваги до нього Олесь швидко знічується і соромиться. Згодом небезпечна ситуація інстинктивно народжує в ньому прагнення домашнього тепла і захисту.

Повідомлення про те, що його разом зі старшинами звинувачують у змові та озброєному бунті проти радянської влади, а тому відправляють у Харків «на революційний суд» [4, 217], Олесь сприймає спокійно і навіть байдуже. Однак приниження своєї людської гідності («червоногвардієць з ненавистю вдарив його по ногах батогом» [4, 217]) зустрічає відчуттями болю і сорому, злості, що надають йому сміливості кинути гнівні звинувачення на адресу своїх кривдників. Неприємні враження в цій ситуації сповна компенсуються інтуїтивною впевненістю Привадного в неможливості влас-

ної смерті, вірою в Божу підтримку, відчуттям радості від того, що «несподівано звернув на себе увагу», що «червоногвардійці ставляться до нього не байдуже, а зі злістю» [4, 219].

Позбувшись на якусь мить свого найважчого душевного тягаря (відчуття власної непотрібності та непомітності серед людей), Олесь став чутливим до краси довколишнього світу («Його поклали на спину, й тому-то було видко небо. Воно здавалось Олесеві якимсь новим і надзвичайно чудовим, ніби він уперше на віку побачив небо» [4, 219]), до найсокровенніших потреб власної душі («Зараз силкуюсь пригадати, чого я пішов сюди, чого кладу в домовину батьків – і не можу дати відповіді. А може, вже й померли батьки? Я ж із дому пропав безвісти... Серце боляче защеміло» [4, 219–220]). Саме в таку мить з'явилося і гостре відчуття нікчемності і малодушності власного життя в добу активних соціальних зрушень: «Якось покірливо я все терплю, як плоха тварина. ... Хіба я здобув щонебудь боротьбою, хіба я боровся? ... Я пішов сюди битись... так. Але не во ім'я повинності й боротьби, а з одчаю. Я тварина малодушна. ... Ось мене везуть на смерть... Чого ж я не радію? Я ж шукав смерті. Дурень, хіба людина мусить шукати смерті?! То вже не людина, а недолюдок. ...Я нікчемність! Хе... мене може роздушити кожний...» [4, 220]. Теперішня самооцінка, як бачимо, пов'язана не з неприйняттям свого тіла, а з усвідомленням власної недієздатності в нових умовах, із розумінням маловажності та несерйозності колишніх страждань і намірів самогубства. Думки Олесь про власну тлінність, про плінність людського життя загалом, філософське обґрунтування категорій життя і смерті стають свідченням своєрідного психологічного «перезавантаження», що розширює межі і глибину мисленневих процесів персонажа.

Вагомими в аспекті дослідження внутрішнього світу Олесь Привадного є його контрастні стани та переживання з моменту, коли він почув «свідомство про свою смерть» [4, 224]. З одного боку, спостерігаємо миттєву самовпевненість хлопця в щасливій розв'язці неприємної для себе ситуації, його інстинктивне прагнення порятунку за будь-яку ціну, пошук Божої підтримки, певне самозаспокоєння в каятті перед Господом «за злість і за непокірність волі» його, прагнення молитись за тих, котрі «не відають бо, що творять» [4, 225], навіть намір змиритися зі злим фатумом та гідно сприйняти власний кінець, а з іншого – утрату самовладання, розпач від усвідомлення жаху смерті, нервово на-

пруження в очікуванні пострілу, розчарування через чергове усвідомлення власної нікчемності та непотрібності, втому та образу від приниження душі й тіла, катарсисний плач.

Отже, у новелі «Гайдамака» Валер'ян Підмогильний осмислює історію юнацького максималізму в трагічних перипетіях доби, утверджуючи цінність людського життя та протестуючи проти обставин, що дисгармонізують його. Інтерпретація з позиції проблеми автора внутрішніх колізій персонажа дала змогу не лише систематизувати відповідні художньо виражені аспекти індивідуального досвіду (своєрідні три етапи самозображень, самооцінок, самоочікувань), але й оприаявити деталі так званого «образу довколишнього» (протистояння різних політичних інтересів під час громадянської війни в Україні). Запропоновані дослідницькі кроки можуть бути підґрунтям як для окремих розвідок, так і для праць узагальненого характеру про специфіку малої прози, про «секрети» оригінальності творчої манери митця-інтелектуала.

Список використаних джерел

1. Калініченко О. В. Новели В. Підмогильного: жанрово-стильова своєрідність: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Калініченко О. В.; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2001. – 17 с. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/4758.html>
2. Колп В. Мала проза Валер'яна Підмогильного: (риси екзистенціалізму) / Вікторія Колп // Слово і час. – 1999. – № 2. – С.47–51.
3. Костенко Х. Портрет у малій прозі Валер'яна Підмогильного: Екзистенційний ракурс / Христина Костенко // Українська мова та література (Шкільний світ). – 2000. – 37 (197), жовт. – С.10–11.
4. Розстріляне відродження. Шедеври української репресованої прози. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 416 с.
5. Сиротенко В. Форми вираження морально-етичних принципів автора у новелах В. Підмогильного / В. Сиротенко // Олександр Галич – особистість, учений, громадянин. – Луганськ : Знання, 2008. – С. 159–167.
6. Скорина Л. Формування умінь і навичок аналізу малої прози у вищих навчальних закладах (на матеріалі оповідання Валер'яна Підмогильного «Гайдамака») / Л. Скорина // Вісник Черкаського університету [Текст]: наук. журн. № 25 (358). – Серія «Філологічні науки» / Міністерство освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – С. 101–118.
7. Таїни художнього тексту [зб. наук. пр.] / ред. кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред.) [та ін.]. – Д.: Вид-во ДНУ, 2011. – Вип. 12. – 256 с. – Режим доступу: http://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/ffil/program_56d34a1e3fa29.pdf
8. Цепя Олександра. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання: монографія / Олександра Цепя. – Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії» «Авангард», 2014. – 260 с.
9. Шевчук В. Екзистенціальна проза Валер'яна Підмогильного [Текст] / В. Шевчук // Досвід кохання і критика чистого розуму: Валер'ян Підмогильний: Тексти та конфлікт інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К. : Факт, 2003. – С. 353–366.

Alexandra TSEPA
Kropiwnicki

**THE SPECIFICS OF THE INTERNAL CONFLICTS OF THE CHARACTER
IN THE SHORT STORY «GAYDAMAKA» WRITTEN BY VALERIAN PIDMOHYLNY**

The emphasis of researchers on the creative personality of Valerian Pidmohylny depicted in the article. The need to appeal to colorful writer's intellectual prose explained. Thematic spectrums and perspectives of the literary-critical reflections regarding V. Pidmohylny's short fiction in general and in particular the novel «Gaydamaka» lit. The feasibility of using instrumentation relevant to linguistic science of the problem of the author is substantiated. The attention is focused on the nuances of embodied artistic research by the artist in the short story «Gaydamaka» aspects of the individual experience of the character, the details of the so-called «outside world» works. Information regarding internal conflicts of Oles Privatni systematized and generalized. Three distinctive stages of domestic life-changing experiences of the character due to certain life circumstances isolated and characterized.

Key words: the problem of the author, internal conflicts, individual experience, mental state, feeling.

Александра ЦЕПА
г. Кропивницький

**СПЕЦИФИКА ВНУТРЕННИХ КОЛЛИЗИЙ ПЕРСОНАЖА
В НОВЕЛЛЕ «ГАЙДАМАКА» ВАЛЕРЬЯНА ПИДМОГИЛЬНОГО**

В статье выражено акценты исследователей относительно творческой личности Валерьяна Пидмогильного. Объяснена необходимость обращения к интеллектуальной прозе колоритного писателя. Освещены тематические спектры и ракурсы литературно-критических рефлексий относительно малой прозы В. Подмогильного в целом и новеллы «Гайдамака» в частности. Обоснована целесообразность использования инструментария актуальной в филологической науке проблемы автора. Акцентировано внимание на нюансах исследования художественно воплощенных художником в новелле «Гайдамака» аспектов индивидуального опыта персонажа, деталей так называемого «внешнего мира» произведения. Систематизированы и обобщены сведения относительно внутренних коллизий Олеса Привадного. Выделены и охарактеризованы обусловленные определенными жизненными обстоятельствами три своеобразные этапа внутренних судьбоносных переживаний персонажа.

Ключевые слова: проблема автора, внутренние коллизии, индивидуальный опыт, психические состояния, ощущения.

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2017